

מוקדש
לר' צבי מנחם גלאט ולר' אלחנן אהרן
אתל הי"ד
שני יהלומי חמד, עולות ציבור
שמסרו נפשם על קדושת השם
וקדושת האומה
יזכרו לעד בהיסטוריה הישראלית

כלל ופרט במהלכי ההיסטוריה

א. הקדמה – מבט אמוני ומבט שכלי

כדי להתבונן במהלכי ההיסטוריה, בקורות עמים ונתיבתם, במאורעות דברי-הימים, לבררם ע"פ אמונת ישראל ותורתו ולהעמיק בשורש חוקם ובסדר הלאומי השזור במהלכם, יש להקדים ולעמוד על ההבחנה שבין המבט האמוני-תורני ובין המבט השכלי-מדעי, ולברר את המשותף והמפריד ביניהם. הבחנה זו מתבררת היטב בספר הכוזרי "הקדוש והטהור"¹ של רבנו יהודה הלוי. ריה"ל האיר ואימץ את עמו עת נסתיימה תקופת הגאונים, כשהחלה מופיעה הגלות בתוקף נוראותה. עת החלה השואה האיומה של מסעי הצלב מחד, והחרבת קהילות יהודיות שלמות ע"י המוסלמים מאידך, שורר ריה"ל בכינור-נשמתו את שירת האומה הישראלית בצפייתה לישועה, שירת אמונה וביטחון בצור ישראל ומושיעו.

במאמרו הרביעי, ריה"ל מדמה את מצבם של ישראל בגלות למצבו של גרגיר זרע שנזרע באדמה: "יש לאלוק חכמה נסתרת בהשאירו אותנו בגלות, מעין החכמה הצפונה בגרגיר הזרע. גרגיר זה נופל אל תוך האדמה, ושם הוא משתנה ונעשה לכאורה עפר, מים וטיט. לפי ראות עיני המתבונן בו לא יישאר רושם מוחש כלשהו ממה שהיה הגרגיר קודם לכן, אולם לאחר זמן יתברר, כי גרגיר זה הוא אשר ישנה את העפר ואת המים, עד שיהיו מטבעו הוא, והוא יעבירם דרגה דרגה עד אשר יתעדנו היסודות ויהפכם להיות כמוהו. אז יוציא קליפות, עלים ועוד, עד אשר יזדכך הגרעין וכשר לחול בו היענין האלוקי. והצורה של הזרע הראשון, ואז יהיה לעץ נושא פרי, כפרי אשר ממנו בא הזרע ההוא"². המתבונן במאורעות ההיסטוריה בלא להכיר את המהלך האלוקי הכללי, אלא רק את המהלך האנושי הפרטי שבו הוא חי, גם אם יעמיק חקר, מכוח ההכשרים המדעיים וגילוייהם, לא די שלא יכיר את סוד המאורעות ועומקם, אלא אף יתמלא יאוש ועגמומיות. כל משבר יזעזעו, וכל נפילה תמוטטו. בהרחיבו מבט בכל שחלף עד כה, ובצרפו פרטי המאורעות לכלל אחד, לא הייתה הישועה מתגלית.

החכם השוקל במשקל שכלו היה אמנם משכיל להיות "רואה את הנולד", ברם סוד הישועה צפוי ונגלה רק למאמין ב"חכמה הנסתרת" שחי העולמים הצפין. בגרגיר הזרע יש חכמה נסתרת, הפועלת אט אט במסתריו עת נזרע באדמה. תחילה נדמה, שגבר תוקף האדמה, עת נכסה זה הקט, נטמע, נתבולל, נרקב, ואף צורת חייו אבדה במסתרים. כך

1. כביטוי של הגר"א: "ספר הכוזרי הוא קדוש וטהור וכל עיקרי אמונת ישראל ותורה תלויין בו".
תוסי מעשה רב בת"יעקב, סימן טו.
2. כוזרי ד כג.

המשקיף בעיני הבשר, שנסתרת ממנו החכמה הפנימית, יתייאש, ינוד לשברו ויקווה לטוב.

באותה עת ממש לא זו בלבד שהאדמה לא כבשתו, אלא במסתרים אסף הגרגיר כוחות, אגר את רגבי האדמה הדוממים, עיכלם והפכם לכוח חי, מתפתח לטבעו הוא. גם עת ינצו ניצניו, עליו, קליפותיו וענפיו, עת יבוא השופט למראה עיניו ויטען "ענתה בי צדקתי", כי רק סרק הוא צמחו, לשווא תקוות פריו – לא יארך ריבו. החוק הצפון איתן מכל חולף, אינו נושא נפשו לשווא ומדוחים, לסברת אנוש ודמיונו, את פריו יתן בעתו, "כי כימי העץ ימי עמי"³.

המאמין והמתבונן במהלכי ההיסטוריה אינו מצויר בעיני רוחו מאורע רודף מאורע, סיבה גוררת סיבה, שבסיכום פרטיהם תשוער התכלית והמגמה. רצון הי יוצר כול הוא מגמת מבטו בכל אשר יפנה: בתורתו ובמצוותיו, בישראל נבחריו, בארץ נחלתו, ואף בדברי הימים, במהלכי ההיסטוריה האלוהית. המאמין מכיר, כי מהלך ההיסטוריה אינו רק שלשלת סיבתית המקשרת את החוקים לבניין אחד חוקי, כי אם מהלך שחוקו מוסרי עליון, הנשגב מכל חוק טבעי. הוא נפעל ברצון הי המנהיג בסדרי חכמתו את עולמו ע"פ מגמתו. אמונתו במגמה האלוהית היא משענתו ומשוש לבו, בייסורי גלותו כבשמחת תשועתו.

בקץ תרע"ד הוזמן הרב קוק זצ"ל לכנסיית אגודת ישראל בפרנקפורט. בדרכו לשם פרצה מלחמת העולם הראשונה, וכך נקלע הרב לשוויצריה. משם עבר, עפ"י בקשת קהילת "מחזיקי הדת" בלונדון, לשמש שם ברבנות. הרב פעל רבות בזכות הצהרת בלפור, ובגילוי דעתו, שנמסר ליהודים בכל בתי הכנסת בפדרציה, כדי שיוקרא אחר קריאת התורה, נאמר בין השאר "תובעים אנחנו את תביעותינו השלמות מאת כל חברינו אחינו ומאת כל האנושיות התרבותית. את גזלתנו אנחנו תובעים בשלמות, ארצנו הקדושה, היקרה, מלאת ההוד והפלאות. גאוותנו, זכות אדם וערך אדם שלנו, מוכרחות להחזר אלינו לגמרי, בלא פשרות, בלא חניפות, לגמרי בשלמות! צרות הלב של הרוצים לפורר לחלקים את שלמותו של כח חיינו המזהיר ולנתק ממנו חלק הנה וחלק הנה – בגידה היא לא רק ליהודים כי אם לכל האנושיות"⁴.

אותה תקופה, עת ציפה הרב לשיבתו ארצה, הייתה עת-תהפוכות וייסורים עולמיים. העולם כולו נע וזע בחוסר ודאות, בסבל ובייסורים, בחרב וברעב. בשעה שרבים היו שרויים בדיכאון, בצער ובייסורי לב ונפש, כותב הרב: "כאשר עינינו רואות משבר גדול ברוח ובמעשה, הרס גדול על מגדלים גבוהים של התולדה האנושית וכל מכמניה, מחיקה רבה על דפים הסטוריים רחבים, **הננו יודעים ברור שהסתירה היא על מנת לבנות, והמחיקה על מנת לכתוב, והבניין החדש והכתב החדש יעלה הרבה בשיגובו ופארו על הישן שהולך ונחרב**"⁵.

אמונת האדם היא לו מגן ומחסה בעת צרה. גם אם לא יבין בסברתו, ולא יתיישב בדעתו יצדיק ויתנחם "הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט"⁶. בהבחנה בין מבט אמוני למבט אנושי יש יסוד נוסף, היחס שבין התפיסה הפרטית ובין

3. ישעי כה כב.

4. אגרות הראיה ג, איגרת תתלב, עמי קיא.

5. אגרות הראיה ב, איגרת תשלז, עמי שלד.

6. דבי לב ד.

התפיסה הכללית. שורש הבחנה זו נעוץ בעיקרון ש"הפילוסופיה עוסקת ומדברת רק בנבראים, היפך האמונה העוסקת רק בבורא"⁷.

המבט האנושי ניכר על פי סקירתו את המציאות לפי פרטיה, כמו בבחינת היצורים לפי מערכות, מחלקות, מינים וסוגים. המבט האמוני, לעומת זאת, ניכר על פי תפיסתו הכוללת, בבחינת כל יציר נברא ע"פ קישורו ליוצר, לבורא, "המחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית"⁸.

על קביעת הגמרא, שמשיבים אבידה לעם הארץ על פי סימנים, ואילו לתלמיד חכם משיבים על פי "טביעות עין" בלבד, אומר הרב קוק זצ"ל, שת"ח, איש אמונה ודעת אלוקים, מצטיין ב"טביעות עין", ואילו עם הארץ, הפועל וחי בעיסוקים ארציים, ניכר בדרך מבט של "סימנים"¹⁰. משמעות המונח "סימנים" היא הגדרות שכליות. דרך השכל להפריד ולפרק לגורמים, עד למציאת הגדרה המבדילה את הגורם מזולתו. כל גורם מהווה הגדרה וסימן לעצמו, בדוגמת תיאור האדם שעמו חפצים להיפגש: גבוה, רזה, שחום, בעל שיער שחור וכו'¹¹, וסימנים אלו אינם טענה ודאית, וייתכן שיהיה יותר מאדם אחד המתאים לתיאורם. כך היא פעולת השכל-האנושי, הוא מתאר את הנקלט אצלו עפ"י הוכחות שכליות, שביסודן נגזרות על דרך השלילה, בחינת פרט המסומן בהגדרה המצמצמת אותו מגבולות זולתו¹².

מובן המונח "טביעות עין", לעומת זאת, הוא 'אמונה'. אמונה היא תפיסה ודאית, שאין עמה ספקות¹³. אין הפרטים נסקרים ע"י ת"ח כשלעצמם, כי אם מתוך הכללי האלוקי, שהוא היסוד הפנימי, וממנו מתפרטים הפרטים על כל גוניהם וסוגיהם, כדברי הגמרא: "דרש רב קפרא: איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלויין בה – **בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך**"¹⁴. ומסביר הרב זצ"ל: "צריך לבקש את הקב"ה בתוך כל הדרכים שהוא מתנהג בהם... כי כיוון שהוא עוסק בעבודה זו, הקב"ה כביכול שורה מצדו בזו העבודה דווקא, ובה ימצאנה ולא בדבר אחר... כי בשעה זו הוא מתגלה בעבודה זו"¹⁵.

עם-הארץ מתבונן בסימני הפרטים ובתכונותיהם, כפי שכלו, ואילו תלמיד חכם מתבונן במהות הכללית המתפרטת לפרטים, כפי אמונתו. כיון שהאדם נבחן מצד אישיותו הכללית, ומעשיו ומחשבותיו הם גילויי מדרגתו, יש לדון אותו ולהתייחס אליו לפי הליכתו ודרך חייו הכלליים. אף השבת אבידה היא נדבך במכלול זה: "כל החכמות שבעולם והתמציתים הפילוסופיים כולם הינם מוגבלים בשכל. וביכולתנו להקיפם הקפה כוללת ומקפת. משא"כ במהות האמונה הבלתי מוגבלת ביכולת שכלנו הדל. סיבת הדבר היא, לפי שהפילוסופיה עוסקת ומדברת רק בנבראים, היפך האמונה העוסקת רק בבורא... הדעה האנושית הפילוסופית היא באה ממופתים והוכחות כסימנים, ואילו רוח האמונה היא הכרה עצמית-פנימית, כטביעות עין"¹⁶.

7. מאמרי הראיה, עמ' 487.

8. ברכת "יוצר אור".

9. בבא מציעא דף כח ע"א; ועי' אנציקלופדיה תלמודית, ערך השבת אבידה, בגדר "סימנים" ו"טביעות עין".

10. מאמרי הראיה, עמ' 488.

11. ועי' יבמות דף קה ע"א.

12. מורה נבוכים א עג (ז).

13. ועי' שו"ת בית אפרים, אה"ע א ת, בגדר טביעות עין.

14. ברכות דף סג ע"א.

15. מוסר אביך ב ב; מדרש שוחר טוב קמד.

16. מאמרי הראיה, עמ' 487-488.

מבט של אמונה הוא התבוננות בעולמו של הבורא מתוך מבט מקיף עליון וכולל, כל רצף המאורעות נסקר במבט אחד, ברוח הקודש אשר לתכמים. חפצו של בעל טביעות העין האמונית הוא המגמה והסדר האלקיים, הקיימים בתנועות ובזרמים, בדרכים ובאורחות, בחטיבות ובמחלקות, בכללים ובפרטים. במבט של "עין ה' אל יראוי"¹⁷ הוא מכיר ויודע בטביעות עין מיוחדת במהלך הנהגת הבורא את ההיסטוריה. "אנחנו עם יודעי האותיות בספר ה', כספר התורה הכתוב מרוח ה' אל עולם ושפעת אמת קדשו החיה לנצח, אשר לא ישוב ריקם דבר מדבריה, כספר ההויה והתולדה הכללית והאנושית. אנחנו יודעים הננו לקרוא ג"כ ע"י אנשי חמודות ואורם החי בקרבנו גם את הכתב המטושטש הזה של מסיבות המאורעות האלה... אין בקרב רוחינו פנימה שום ספק על דייקנותה הנפלאה של החכמה העליונה בתהלוכת הבנין ההיסטורי אשר לאדם ורוחו, המתאים מאד לכל הדייקנות הנפלאה של הבנין הגדול אשר למלוא העולמים, ואשר לנפש כל חי ולגוויות וכל יצוריה וכוחותיה. אשר ההרס והבנין יחד, התווה והתיקון ישכללו את כל אשר יאתה לכל נפש משוגבת לכסוף לחיזיונותיהם"¹⁸.

ב. היסטוריה בראי המדע

"המדע המודרני בנוי על תהליך חוזר על עצמו: תצפית, מדידה, השערה (היפותיזה), אימות (ניסוי), מסקנה (הסבר) וניבוי. התנאי לנכונות התהליך הוא התדירות: כאשר חוזרים על הניסוי המסוים, מקבלים אותן התוצאות... תיאוריה תהיה קבילה רק אם: 1. היא תהיה תואמת את הנתונים הקיימים; 2. כאשר התחזיות הנובעות מהתיאוריה מתאמתות בניסוי בצורה עקבית; 3. התוצאות מתאשרות בניסוייהם של חוקרים אחרים"¹⁹.

המדע חוקר את החוק השזור בתהליכים, חוק אשר חוזר על עצמו ומהווה סיבה מאומתת לתהליכים אשר אותם חוקר המדען.

ההיסטוריה (בלאטינית Historia, 'סיפור, דין וחשבון') "תאור של מאורעות שארעו לקיבוץ אנושי מסוים, ושמיחסים להם השפעה כוללת על מצבו או גורלו של קיבוץ זה"²⁰.

ההיסטוריונים היוונים סברו, שתפקידו של ההיסטוריון הוא לבחור מבין המאורעות את החשובים ביותר. ההיסטוריה לא הייתה בתחום המדעים, וזאת משום שהמדען חקר את החוק החוזר על עצמו שוב ושוב, ואילו ההיסטוריון תיאר מאורע חד-פעמי. בעת האחרונה ביקשו היסטוריונים בודדים למצוא את החוק ההיסטורי מתוך רצון לתאר מאורעות באופן אובייקטיבי, ללא מגמה כלשהי.

ההיסטוריון פרופ' קורט בריזיג, תש"י-תשכ"ז (1940-1967), בירר את יחסי הגומלין שבין האישיות, החברה והמחשבה בתקופות השונות, כדי למצוא את החוק שבהיסטוריה, המהווה "אב טיפוס" הכרחי בהתפתחות האנושות בונקופות זמן ארוכות.

17. תהי' לג יח.

18. אגרות הראיה ב, איגרת תשלז, עמי שלד. ועיי בכל האיגרות בעניין עידוד ואמונה בעת צרה.

19. מדע, כרך לד, 6, 1770, עמי 313.

20. אנציקלופדיה עברית ערך "היסטוריה".

כללי המדע ודרכי החקירה המקובלות בשאר המדעים חלו גם על המדע העוסק בחקר דברי הימים²¹.

אריסטו ראה במדע בכללו ידע, שמושאי הם היסודות של הדברים וסיבותיהם. הרמב"ם הגדיר את אריסטו כ"ראש הפילוסופים"²², וכתב עליו: "ודעתו... היא תכלית דעת האדם, מלבד מי שנשפע עליהם השפע האלוקי, עד ששיגו אל מעלת הנבואה אשר אין למעלה ממנה"²³.

את החכם תיאר אריסטו כך: "איזהו חכם היודע דבר בסיבותיו"²⁴. הרב זצ"ל כתב: "ההבנה הסיבתית, מציעה חוקים אחוזים זה בזה על כל מרחב היש, מתחיל בעולם החמרי, והולך ומקיף מטפס ועולה עד רוממות העולמים הרוחניים, ומנתח את סעיפיהם כפי עושר הרוח הגדול אשר לאדם"²⁵.

דרך ההתבוננות של המדע היא "מלמטה למעלה" ומהפירוט אל המאחד: התבוננות בתופעות ובמציאות שבפועל, התעמקות ובירור סיבתן, וההנחה היסודית היא, ששלמות האדם היא בשלמות השכלתו. הפילוסוף הגרמני עמנואל קאנט, תפ"ח-תקס"ד (1724-1804), הטביע את היסוד ששכלו של האדם אינו "דוגמתי", ואינו מסוגל ליצור ערכי תבונה או בייקטיביים. האדם הוא "יצור-תבונה סופי"²⁶, ולכן גם המדע הוא "תודעה סובייקטיבית"²⁶. מידה זו של המדע – בהכרת ערכו, יש בה ישר וענווה, ואינה גורעת מהערך הכללי של המדע. אדרבה, היא מוסיפה לו זכות ומעמד.

פרופי טימוטי פריס כתב: "מקובל לחשוב בשוגג, כי ענינו של המדע הוא להסביר כל דבר, ולכן תופעות לא מוסברות מטרידות את המדענים, משום שהן מאיימות על ההגמוניה של השקפת עולמם. ... המדע הוא עיסוק פתוח מעיקרו, השואף להסביר דברים, והוא שוגה מדי יום ביומו. ואכן, כך נגזר עליו לעולם ועד, לפי הגיונו הנוקב של משפט אי-השלמות השני של קורט גדל... כי אי אפשר להוכיח את תוקפה המלא של כל מערכת מדעית במסגרת המערכת עצמה. במלים אחרות, אי-אפשר להוכיח את הכוללניות של תאוריה כלשהי, אם אין דבר מה מחוץ למסגרתה, שכנגדו אפשר לבדוק אותה, דבר מה המצוי מעבר לתחום, שמגדיר... כל תאוריה. ואם אמנם ישנה מסגרת התייחסות רחבה יותר, הרי שהתאוריה מעצם ההגדרה אינה מסבירה את הכל. בקיצור, אין, ולעולם לא יהיה, הסבר מדעי שלם ומקיף-כל של היקום, שאפשר להוכיח את תקפו... ככל שאנו מרחיבים את ידיעתנו על אודות היקום, כך אנו מיטיבים להבין מה מעט אנו יודעים. הקוסמוס נחשב לגינה קטנה מטופחת. השמיים תקרתה, הארץ רצפתה, וההסטוריה שלה חופפת בדיוק למשך קיומו של אילן היוחסין האנושי... כיום, אין עוד זכות קיום לאשליה זו... לעולם לא נבין את היקום לפרטיו, הוא פשוט גדול ומגוון מדי... כתב הפיסיקאי לואיס תומס: 'הישגו הגדול ביותר של מדע המאה ועשרים היה חשיפת הבערות האנושית'²⁷.

21. שם, "אעפ"י שההיסטוריה החלה להחקר בכלי המחקר של המדע, הבנתה תלויה בגורמים רוחניים מטפיסיים שמחוץ למדע".

22. מורה נבוכים א ה.

23. אגרת הרמב"ם לה, שמואל אבן תיבון.

24. אריסטו, פיסיקה ספר ב ז; ועיי מורה נבוכים, פרקים סח, סט; ורמב"ם שמונה פרקים, פרק ב.

25. אורות, ישראל ותחייתו, עמ' יט.

26. עמנואל קאנט, ביקורת התבונה הטהורה; ועיי אגרות הראיה א, איגרת מד, עמ' מז-מח. מקור שיטת קאנט ביהדות.

27. פרופי טימוטי פרס, מילדות לבגרות בשביל החלב, פרק ב, עמ' 346.

אין לנו לזלזל במדע כל שהוא ואף לא במדע העוסק בהיסטוריה, ומימי יש להדגיש את זווית הסתכלותו המיוחדת של ההיסטוריון (כאשר אינו מתבונן במבט אמוני אלא במבט אנושי בלבד) והוא בעיסוקו ככלל וכפרט – בהיסטוריה האנושית, מבלי להתייחס להשפעות מוסריות, אמוניות, תורניות – על התהליכים. וככל מדע אנושי, יש להתייחס לגדרי המדע, יסודות הנחותיו וכללי פעולתו. אין המדע ההיסטורי עוסק בחיי הפרט, בחקר נפשו ותולדותיו, אלא דן בפרקי-חיים של עמים דווקא²⁸, בקורותיהם של עמים ובעבודות היסטוריות חשובות בתולדות המין האנושי.

ג. בחינת המדע ההיסטורי בהשקפת האמונה

חז"ל מתייחסים למדע בחיבה ובהערכה, וזאת בתנאי שהוא נלמד ונמדד במידת האמונה, כדברי הנביא ישעיהו: "שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה, המוציא במספר צבאם לכולם בשם יקרא, מרוב אונים ואמיץ כח איש לא נעדר"²⁸. הרמב"ם כותב ב"יד החזקה": "בזמן שאדם מתבונן בדברים האלו ומכיר כל הברואים. ממלאך גבריאל וגלגל ואדם וכיוצא בהם ויראה חכמתו של הקב"ה בכל היצורים וכל הברואים, מוסיף אהבה למקום, ותצמא נפשו ויכמה בשרו לאהוב המקום ברוך הוא, ויירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו"²⁹. "האמונה עוסקת ומדברת רק בבורא"³⁰, הבורא המתגלה במציאות. דוד המלך, נעים זמירות ישראל, עת חזה בפלאי הבורא המתגלים בשמים ובארץ, שרתה עליו רוח הקודש. ובשירתו אמר: "ברכי נפשי את ה', ה' אלקי גדלת מאוד, הוד והדר לבשת. עוטה אור כשלמה, נוטה שמים כיריעה... מה רבו מעשיך ה', כולם בחכמה עשית מלאה הארץ קנייך... אשירה לה' בחיי, אזמרה לאלקי בעודי. יערב עליו שיחי, אנכי אשמח בהי..."³¹.

בורא העולם של הפילוסוף מנושא מהעוה"ז וממגבלותיו. לפיכך אין לו מקום במציאות, זאת אומרת: לפילוסוף אין אלוקים. בורא עולם של הנוצרי והמוסלמי נמצא אמנם בעולם, אבל העוה"ז מושחת ועכור. לפיכך אין רצון הבורא להופיע בו, אלא רק בעוה"ב.

אלוקי ישראל לבדו – בכל גדלותו, נצחיותו ושלמותו – חפץ להופיע בארץ, בעוה"ז, כברכת חכמי ארץ ישראל שבירכו זה את זה "עולמך תראה בחיך"³², היינו: תזכה להתעלות למדרגת העוה"ב כבר בעוה"ז. תגלה באישיותך את אלוקים בכל סדרי חיך בארץ. אלוקים מקיים את בריאתו בכל רגע, הוא קיים ונמצא, ועל האדם להכיר זאת ולחיות על פי זה.

בפתיחת ספר הכוזרי, כשנשאל החבר לאמונתו, הוא משיב: "אני מאמין באלקי אברהם יצחק ויעקב, אשר הוציא את בני ישראל באותות ומופתים ממצרים, וכלכלם במדבר... ובדומה לזה אמר משה בפתח דבריו בדברו אל פרעה: 'אלוקי העברים שלחני אליך'... לא אמר לו משה לפרעה 'אלוקי השמים והארץ שלחני אליך', ולא 'בוראי ובוראך שלחני אליך'. וכן פתח האלוק בדברו אל כל עדת בני ישראל: 'אנוכי ה' אלוקיך

28. ישי מ כו.

29. רמב"ם, יסודי התורה ד יב.

30. מאמרי הראיה, עמ' 487.

31. תהי קד א-ב, כד, לג-לד.

32. ברכות יז ע"א.

אשר הוצאתיך מארץ מצרים'. וכן פתחתי אני בהשיבי לך, שר הכוזרים, כאשר שאלתני לאמונת, בהודיעי אותך מהו הדבר המחייב אותי, והמחייב את כל עם ישראל, דבר שנתברר לבני ישראל בראשונה, עפ"י ראות עינים, ואח"כ נמסר לאיש מפי איש בקבלה...³³

האידיאל האלוקי חפץ להופיע בתחתיות ארץ. לפיכך מסר ה' לישראל את תורתו, "חמדה גנוזה" למען תורה לישראל, כיצד להוציא מן הכוח אל הפועל את המגמה הזו. המחקר המדעי עפ"י השכל האנושי אין בו רע. במדרש נאמר: "אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים, תאמין, שנאמר 'והאבדתי חכמה מאדום', אבל אם יאמר לך יש תורה בגוים, אל תאמין, שנאמר 'מלכה ושריה בגוים אין תורה'".³⁴ המהר"ל מפראג למד מכך: "מזה נראה, כי יש ללמוד חכמת האומות, כי למה לא ילמד החכמה שהיא מן השי"ת, שהרי נתן להם מחכמתו יתברך"³⁵.

במדע יש צד של מעלה והתפתחות שיש ללומדו. ויש צד של חיסרון ופתיחות שיש לבטלו. צדו החיובי כבר התברר והוכח. צדו השלילי של המדע הוא התעלמותו המוחלטת מהבורא ורצונו. המדענים מנהלים את מחקריהם המדעיים בהסברת חוקים סיבתיים בלבד ללא התייחסות לחוק המוסרי. הרב קוק זצ"ל כותב: "בשלשלת הסיבתית מונחת איזו העקה כללית, איזו מניעה המעצרת את החוקים ותוכנם שלא ילכו בדרכים אחרים, כ"א באותם הדרכים שהשלשלת הסיבתית מקשרת אותם להם. העקה זו עצמה חידה נעלמה היא, ומכל מקום, עם כל המניעה שיש בתכונת שכלנו מלחדור לעמקה של חידת עולם זו, אין זה חוסם לפנינו את דרך ההסתעפות השכלית לכל אותה הבניין של ההבנה החוקית. אבל בעת אשר אנו עולים למעלה יותר עליונה של חירות נשגבה, אז אנחנו משתחררים מכל אותה המועקה הסיבתית, וכל הבנין החוקי מצטייר לפנינו בתור קשרים אחוזים זה בזה... אז אנו עומדים בעולם של חופש. כשהעולם המוסרי מתגלה לפנינו מרומם הוא את העולם החוקי הסיבתי כולו ומושכו אליו, משפיע עליו מאורו. ונמצא שהוא כולו טבוע בים של אור חיים זה, של החוקים המוסריים, שהם הרבה יותר עליונים ונשגבים מהחוקים הסיבתיים"²⁵. נמצאנו למדים, שהמדע הבוחן סיבות ומסובבים, אינו שלם. ההבחנה של ההנהגה האלוקית שיש לה חוקים משלה, במקביל לעולם הסיבתי ולמעלה ממנו, חסרה לו. הבחנה כזאת היא רבת ערך לעצם המעשה המדעי האנושי, שבלעדיה הוא חד צדדי וחד ממדי, ועל כן גם אינו שלם. מאידך, הראייה הסיבתית של המדען, כשהיא משתלבת בהיקף הגדול של החוקיות המוסרית הקשורה בהנהגה האלוקית, נותנת מבט שלם ומקיף, נוסף להרמוניה היפה של שתי מערכות החוקים האלו.

היעדר מבט שכזה הופך גם את עולמנו לעולם דטרמיניסטי מלא מועקה, ולמעשה לחסר טעם. אימוץ החוקיות המוסרית מעניק אפוא לא רק את ידיעת התפיסה האמיתית, אלא נותן גם משמעות לחיי האדם.

מוקש נוסף רובץ לפתחו של המדען, ובעיקר במדעים הלא מדויקים כהיסטוריה. האדם הוא פירור קטן בעל יכולת מוגבלת. השגותיו וכשרונותיו מקיפים גבולות מוגדרים בלבד. בתפסו את ההיסטוריה האנושית שלא מצד המגמה האלוקית, הכוללת את הכלל והפרט גם מעל ומעבר זמן ומקום, הוא עלול להיכשל בתיאוריות שנובעות

33. כוזרי א, כה.

34. איכה ב ט.

35. מהר"ל, נתיבות עולם א, עמי נט-ס.

מתוך מוגבלות זאת. ההשקפה האמונית היא "מלמעלה למטה", ממקום השראת רוח"ק אל הנביאים והחכמים. המאמין סוקר את פרטי המציאות ע"פ גישתו ש"מבקשי ה' יבינו כל"י³⁶. כיון שאדם מתרומם למקור העולמים, לרבש"ע, הרי הוא מסגל לעצמו את העין המיוחדת, העין האלוקית, המתבוננת במציאות: "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון"³⁷. עוד כותב הרב זצ"ל: "יראת ה' היא החכמה היותר עמוקה, מיוסדת על השקפת העולם היותר פנימית והחול עצמו. כשהוא דורש את העמקנות היסודית, הרי הוא מוכרח לבוא למסקנה זו, שכל זמן שאין יראת ה' מבססת את המדע, הרי הוא כולו רק מרפרף על השטח החיצון של המושגים"³⁸. כשהאדם מלא ביראת שמים, ציורי שכלו, רגשותיו ושאר כוחות נפשו מוארים ונעשים עמוקים באיכותם ואמיתיותם.

החכם האמיתי אינו יכול להיות מדען בלא יראת שמים. יותר מזה, לא רק יראת שמים נדרשת לחכם, אלא גם השקפת עולם נכונה ודעות אמיתיות. כדברי הרמב"ם: "הגיע לאדם המעלות השכליות, ר"ל ציור המושכלות ללמוד מהם דעות אמיתיות באלוקיות, וזאת היא התכלית האחרונה, והיא משלמת האדם שלמות אמיתי, והיא לו לבדו. ובעבורה יזכה לקיום הנצחי, ובה האדם – אדם"³⁹. וכן אומר ירמיהו: "בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי"⁴⁰.

בהבחנה זו יתברר יחס האמונה להשקפה המדעית ההיסטורית, כדברי הרב זצ"ל: "החכמות העוסקות בנושאים חיצוניים ומקריים... מושיטים לנו למשל, הרצאות הסטוריות עפ"י מעשים ועובדות חיצוניות, וקורעים הם בחזקת היד את המקצוע שהם מסוגלים לו מכל הארג הגדול כהדר גאוניה. מוכרחים אנו להתגבר על שוממות רוחינו, וללמוד מהמחפשים הללו את אשר יעלו במצודתם, אבל מוכרחים אנו אח"כ לחדש את פני הדברים, כבמקוריותם החיה והכוללת"⁴¹.

מכל האמור לעיל עולה, כי העיקר החסר להיסטוריון הוא האמונה ביד ה' המכוונת את ההיסטוריה. ליקוי זה הופך את המדע החשוב הזה למדע בלתי שלם.

בכתבי הרב זצ"ל: "לא אלמנה היא ההיסטוריה הסבוכה במסיבותיה. בתוכה חי גואל חזק, צור ישראל וגואלו ה' צבאות שמו, אלוקי כל בשר, אלוקים לכל ממלכות הארץ, אדון כל המעשים, צור כל העולמים, צדיק בכל הדורות"⁴².

ד. הנהגת ה' את ההיסטוריה

ישנה הדרכה אלוקית מיוחדת להתבונן בהיסטוריה, לחזות ביד ה' הפועלת במסתרי המאורעות ולהבין את המגמה האלוקית וסדרי ההשגחה, המופיעים במשך שנות דור ודור, כדברי הכתוב: "זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור, שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך, בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל"⁴³.

36. משי כה ח.

37. ישי נב ח.

38. מוסר הקודש, עמ' כד.

39. מורה נבוכים ג נד.

40. ירי ט כב.

41. מוסר הקודש, עמ' מט.

42. אורות, ישראל ותחייתו יב, עמ' כח.

43. דבי לב ז.

לעולם יש מנהיג אחד, המשגיח ומדריך את עולמו ממרומי עד, ועד מסתרי לבב אנוש. כדברי הנביא: "כי אני ידעתי, כי גדול ה' ואדונינו מכל האלוקים, כל אשר חפץ עשה, בשמים ובארץ, בימים וכל תהומות. מעלה נשיאים מקצה הארץ, ברקים למטר עשה, מוצא רוח מאוצרותיו... משמים הביט ה', ראה את כל בני האדם, ממכון שבתו השגיח אל כל יושבי הארץ, היוצר יחד לבם, המבין אל כל מעשיהם..."⁴⁴.

ההיסטוריה האנושית חוברת שלושה שותפים:

1. הקב"ה המנהיג את עולמו, דוחפו ומקדמו באופן פנימי-נסתר לגאולתו וישועתו השלמה, כפי התכלית האלוקית, שנקבעה ונחתמה בראשית כול.

2. הפרט המיישם עפ"י בחירתו את המגמה שקבע בורא עולם, לזרז את מהלכה והופעתה ב"תיקון עולם במלכות שדי", בהתנהגותו על פיה בהשקפותיו, במצוותיו, במידותיו ובכל דרכי חייו. אם הוא נמנע מכך, בכפרו ברצון ה' ובמגמתו, חייו נעשים בטלים, ונמוגים ללא אור ה' שפועם בקרבם, ולפיכך גם לא יזכה לאור זה בחייו ובחיי הנצח.

3. המאורעות: מיזוג ההנהגה האלוקית והבחירה החופשית יוצר את ההיסטוריה

האנושית.

ההנהגה האלוקית פועלת דרך הבחירה האנושית. מציאות זו מופיעה בגלוי או בהסתר: בגלוי – על ידי אותות ומופתים, כמו ביציאת מצרים, שבה התנוססה ההנהגה אף לעיניה של שפחה, כדברי חז"ל: "ראתה שפחה על היס מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי בחלום"⁴⁵; ובהסתר – כבימי מרדכי ואסתר בגלות מדי, שבה רק אנשי אמונה, שרוה"ק חפפה עליהם מתוך ציפייתם לישועת ישראל כולו, ידעו לקרוא נכונה את ההנהגה האלוקית ואת סדר ההשגחה באותו דור.

גם בגלות ובמחשכים ממשיכה ההנהגה האלוקית את פעולתה, כדברי הכתוב: "הנה זה עומד אחר כתלנו, משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים"⁴⁶.

כותב רבנו, הרב צבי יהודה קוק זצ"ל: "ה' אמר לשכון בערפלי – בתוך ערפילי החיים, נבכיהם וסבכיהם, זיזיהם וזיעיהם, גווניהם ותמורותיהם, מופיע הוא חי העולמים ושוכן אתם, מתגדל ומתקדש, מתהדר ומשתגב על ידם, בתוכם, אתם..."⁴⁷. "בהיות המתבונן במאורעות בסקירה אחת אחדותית, מהתכלית לסיבה, מהרעיון הנשמתי לכל דרכי חייו ומעשיו, מעוטר בטהרת המידות והמעשים, הרעיונות והמחשבות, בקדושת כיסופיו ועריגת הקודש לחיי כלל ההויה, בבחינת "כלל הצריך לפרט", רק אז יבין וידע כיצד כל פרט מגלה את הכלל, שכל מאורע הוא חלק מתהליך. יתבונן ב"אורו של משיח", ההולך ומאיר דרך סבכי מאורעות ותמרוניהם, ודרכו ילמד את "הכתב המטושטש הזה של מסיבות המאורעות האלו"⁴⁸.

הקב"ה פועל יום-יום, שעה שעה, משגיח וצופה ומזריח את אור משיחו. גם אם נדמה, שאפסה כל תקווה, אבד מנוס וישועה, יש לאזור בגבורה את מידת האמונה והביטחון ולצפות לישועה.

רבנו, הרב צבי יהודה זצ"ל, הסביר את הפסוק "האמנתי כי אדבר, אני עניתי מאד, אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב"⁴⁸ כך: כאשר העולם או האדם שרויים במשבר וצער,

44. תהי קלה ה.

45. מכילתא בשלח, מסכת סופרים פ"ג.

46. שח"ש ב ט.

47. נתיבות ישראל א, עמ' קלט.

48. תהי קטז י-יא.

בעת מלחמה וחורבן חמרי או רוחני, אם יהיה אדם מתון וסבלן בצפותו לישועה, בטוח בהשגחה ובדייקנות האלוקית של חכמת הבניין ההיסטורי, אם הוא במצב של "עניתי" – ממתין ונסבל, אז אמונתו היא משענתו וכוחו. ברם, אם האדם פזיז ונמהר, בחשבו שהכול נבנה ונוסד עפ"י הבנת אנוש ותכתיביו, כאשר יסקור את ההיסטוריה בעיניים אנושיות, המביטות על המאורעות כשלעצמם, בלא חלות במגמה וללא רצון אלוקי מכוון, כי אם בסדרי החכמה הנתפסים, הרי בעת משבר וצרה, מתוך חופזו ונמהרותו יטען: "כל האדם כוזב"⁴⁹.

במדרש נאמר: "יקול דודי הנה זה בא, מדלג על ההרים, מקפץ על הגבעות. דומה דודי לצבי או לעופר האיילים..." – מה צבי זה נראה וחוזר ונגלה, כך הגואל האחרון נראה ונכסה ונגלה⁵⁰. כל ההיסטוריה היא מהלך קידוש ה' בתחיתיות ארץ. העולם הולך וגדל, הולך ומתגבר. דרך טעויות וסיבוכים, כפירות ומרידות, מצטרפת האמונה ומזדככת, מופיעה המגמה האלוקית ונושעת. כל המאורעות והסיבות הנמשכים בעולם, במישרין או בעקיפין, מהווים "צינורות" שדרכם "זורמת" המגמה העליונה בעולם. מהתכלית נמשכת הסיבה, והסיבה גורמת את הופעת התכלית, עד לישועה השלמה. הרמח"ל כותב: "שתי מידות שם הקב"ה להנהיג את עולמו: אחת מידת המשפט, ואחת מידת השליטה והממשלה היחודית. מידת המשפט היא מידת הטוב והרע, שבה תלויים כל ענייני הטובות והרעות בכל תולדותיהם, ומקור המידה היא העדר טובו והעלם שלמותו. מידת הממשלה היחודית היא תיקון כל הנבראים בכוחו יתברך, אף שמצד עצמם לא היו ראויים לזה, והיא הסובבת והולכת בעולם, בכל דרכי המשפט עצמו, לסובב כל דבר אל השלמות לבד, ומקורה הוא חוק טובו הפשוט יתברך, שאעפ"י שנתעלם לא זו מלהשקיף עלינו לטובה"⁵¹.

משתמע מדבריו, שיש שתי הנהגות יסודיות בהנהגה האלוקית: האחת – המתנהלת דרך הבחירה החופשית של האדם, דרך משפט האנושות על פי מעשיה; והשנייה – הפועלת מתוך מגמת האחרית הנצחית, שבה תתגלה ממשלת ה' יתברך בלא שום רע. שתי המגמות חופפות ומתמזגות בתוך ההנהגה האלוקית למרות החוקים השונים של כל אחת מהן.

ראשית הופעתה של המגמה האלוקית שקדמה לעולם היא בבריאת האור: "ויאמר אלקים יהי אור ויהי אור"⁵². באור העליון הראשית כלולים ומכונסים כל האורות כולם. השתלשל האור וירד מהעולם העליון, הלך והופיע בהנהגת מלכו של עולם, הנעלם במסתרו ומאיר בחביוני עוזו. בא ומתגלה, הולך ומאיר. המגמה העליונה, גילוי אור ה' בעולמו, מולידה סיבות רוחניות, מוסריות, שכליות ומדעיות, שאותן מסובב אדון כל יתברך, אשר השאיר חופש לאדם, לקשרם לשרשם. ישנה קביעה אלוקית מוחלטת, שאמרה אומר לקדם את העולם לגאולתו וישועתו, ויחד עם זאת השאיר בטובו יתברך חופש לאדם הפרטי, לבחור ולהחליט: להשתייך למהלך הכללי האלוקי, לנצחיות, ו"להתענג על ה'", או לחיות את הרגע, להתעלם ולהתנתק, ולהתענג בתאוותיו ויצריו בעוה"ז. הברירה בידו, ואשר יפעל – ישולם לו.

מובא במדרש: "כי עמך מקור חיים באורך נראה אור" – כנגד מי אמר דוד למקרא זה? לא אמרו אלא כנגד כנסת ישראל. אמרו לפני הקב"ה: רבשי"ע, בשביל התורה שנתת

49. דברים שבע"פ.

50. שיר השירים רבה ב ג.

51. רמח"ל, דעת תבונות (ילקוט ידיעות האמת), עמי לו-לח.

52. ברי א ג.

לי, שנקראת מקור חיים, אני עתידה להתענג באורך לעת"ל. ומהו ביאורך נראה אורי, איזה אור שכנסת ישראל מצפה? זה אורו של משיח, שנאמר 'וירא אלקים את האור כי טוב', מלמד שצפה הקב"ה במשיח ובמעשיו קודם שנברא העולם"⁵³.

עם ישראל נבחר להפיץ את שם ה' בעולם, "ונתתיך לאור גוים, להיות ישועתי עד קצה הארץ... למען ה' אשר נאמן קדוש ישראל ויבחרך"⁵⁴. פירושה של בחירת ישראל – יצירה נשמטית, הכוללת את כל האור האלוקי בעולם, כדברי הרב זצ"ל: "כנסת ישראל היא הגילוי הרוחני העליון שבהוויה האנושית... היא גילוי זרוע ה' בעולם, יד ה' בהוויה, בבניין הלאומים"⁵⁵.

תחילת הופעת האור האלוקי הייתה דרך יחידים כ"אדם, שת אנוש..."⁵⁶. עשרים הדורות שמאדם הראשון ועד אברהם אבינו היו הכנה לקראת בואו של אבי האומה הישראלית, "עמודו של עולם"⁵⁷, אברהם אבינו. עד לאברהם הופיעה המגמה האלוקית דרך צמצומי האישיות היחידה של צדיק הדור. צדיק זה, מיוחד ויחיד, כנכרי נחשב לדורו, מובדל ומנושא, והדור כולו היו רשעים ומכעיסים. וכך כותב אברהם קריב: "דורות ראשונים שלפני האבות דומים לשרשרות רכסים בקצהו המופלג של מרחק הזמנים, אין העין תופסת בהם אלא קוים עמומים בלבד, אפס גלוי לפנינו, לא בזהרי שחק הם שרויים... נח לבדו היה שומר הצלם בדורותיו: 'את האלקים התהלך נח', כי האדם היה רע, וטוב להיסגר מפניו. מבול של רשע הציף ארץ, ונח כמו בתיבה הוא יושב. הגלים הזדונים שתו עליה מעברים, והיא שטה ביניהם בודדת ובטוחה, באשר קירותיה כפורים מבית ומחוץ. החוץ לא פרץ פנימה, וגם הפנים לא פרץ החוצה. נח הצדיק לחוד, ודורו המרושע לחוד. וכשירד המבול מלמעלה, שט נח בתיבתו אל מעבר למבול, ודורו ירד למצולות. דורות אחרי דורות, דורות של תוהו, דורות של בוהו, דורות של חשך, וכולם אטומי אופק ואובדי אלוקים. עד שקם האיש אשר פרץ את האופק האטום, ויהי אורי – אור אלוקים ואור אדם"⁵⁸.

עשרים הדורות הראשונים היו דורות פרטיים. עד הופעת ישראל בעולם העולם היה בחשיכה. כותב ריה"ל בספרו: "לא היה היענין האלוקי כ"א ביחידים... אתר אדם הראשון, ... והוליד בנים רבים, ולא היה מהם ראוי להיות במקום אדם אלא הבל, כי הוא היה דומה לו. וכאשר הרגו קין אחיו מפני קנאתו בו על המעלה הזאת, ניתן לו תחתיו שת, והיה דומה לאדם. והיה הסגולה ולב, וזולתו כקליפה. וסגולת שת אנוש, וכן הגיע היענין האלוקי עד לנח. היחידים היו לבבות, דומים לאדם, ונקראים 'בני אלוקים', שלמים בבריאותם ובמידותיהם ובאריכות הימים ובחכמות וביכולת, ולפי ימי חייהם מונים אנו את השנים, מאדם ועד נח, וכן מנח ועד אברהם"⁵⁹. אלף תשע מאות ארבעים ושמונה שנים לא הופיעה המגמה, כ"א בניצוצות זעירים של חיי אדם, "שכל הדורות היו מכעיסין ובאים עד שבא אברהם"⁶⁰.

53. פסיקתא רבתי לו.

54. יש' נט ז.

55. אורות ישראל א א-ב.

56. דה"א א א.

57. רמב"ם, יסודי התורה א ב.

58. שבעת עמודי התני"ך, עמ' 17-18.

59. כוזרי א צה, עמ' לא-לה.

60. אבות ב ב.

הצדיקים הפרטיים לא חוללו מהפכה בעולם, ושם ה' לא נקרא בכל מלוא עוז החיים במערכות החיים והופעתם. המטרה, שכל העולם כולו יואר באור ה' ב"תיקון עולם במלכות שדי", החלה להתקיים רק עם הופעת ישראל בעולם.

"בני יעקב היו כולם סגולה, כולם יחד ראויים לעניין האלקי. מאותה שעה, התחיל ה'עניין האלקי, שעד הנה לא חל כ"א על יחידים שוכן בקרב קיבוץ. האלוק השגיח על בני יעקב גם בהיותם במצרים ולהרבותם ולגדל את בניהם... אמנם, היו ביניהם גם חוטאים שנואי אלוך, אבל אין ספק, שגם הם היו סגולה מבחינה ידועה, שהרי מצד שרשם וטבעם היה בהם מן הסגולה, ועתידיים היו להוליד בנים שיהיו סגולה"⁶¹.

המגמה האלוקית שוכנת בקרב ישראל בטבע חייו. לכל יחיד ויחיד מישראל יש טבע פנימי, כישרון סגולי אלוקי, איש לא נעדר, ואף החוטא לא יוכל לאבדו, כמשל המחונן בכישרון הנגינה, וכישרונו זה קיים גם אם לא ניגן מעולם. בחירת ישראל היא יצירה-אלוקית, "כי יעקב בחר לו יי, ישראל לסגולתו"⁶². בחירת אברהם היא מצד היותו אבי האומה הישראלית, ולא מצד מעשיו. החפץ האלוקי הוא באומה אשר תחיה בכל סדרי ממלכתה: המדיניים, הצבאיים, הכלכליים והתרבותיים, ע"פ קריאה בשם ה', "ואתם עדי נאום ה' ואני אל"⁶³. הרב קוק זצ"ל כותב: "ישראל, בתור התמצית של האנושיות כולה, מקבצים בקרבם את סגולת כל העמים כולם, והם מתאחדות בתוכם, בצורה אידיאלית קדושה, באחדות נישאה"⁶⁴.

יחס ישראל לאומות הוא כ"לב באיברים"⁶⁵, כ"לב" הכולל את מכלול פעולות הגוויה, וממנו הכול חי, ויכולת החיים תלויה בהזרמתו בכל ההוויה כולה. כך ישראל פועלים בעולם.

בעל ספר "אור ה'" כותב: "ממכון שבתו השגיח ויבחר בבית יעקב, לשכון כבודו בתוכם, לאהבה וליראה אותו, לעבדו ולדבקה בו, אשר הוא תכלית ההצלחה האנושית, אשר נבוכו בה רבים ובחשיכה יתהלכו... ויאר לנו במאור תורתו את שני המאורות הגדולים נר אלקים ואור ה', שהם האמונות והמצוות, להכין לנו את הדרך, דרך החיים"⁶⁶. דווקא אומה שלמה יכולה להאחז את המגמה האלוקית בתחתיות ארץ, כדברי הרב זצ"ל: "**בעולם צריכים עמים לפעול**"⁶⁷.

התאחדה המגמה האלוקית בנשמת ישראל, ע"מ להופיע בעולם. לא ביום אחד יתוקן העולם גם לא בדור אחד או שניים. ההיסטוריה כולה הינה הופעת הנשמה הישראלית בעולם. כל דור בהבהקתו הוא, גדולה אם קטנה, כולם שייכים לעניין זה. אברהם אבינו החל בתיקון העולמי, ובפגישותיו עם מלכים ותרבויות לימדם לקרוא בשם ה'. האבות פעלו בפועל את אשר טמון בנשמת העם, ש"מעשה אבות סימן לבנים"⁶⁸. בגלות המרה חשך אורם של ישראל, בה לא חיו כאומה, ולא יכלו לתקן עולם. צער גדול הייתה להם ולעולם. שלילת העצמאות של ישראל ועקירתם ממקומם הטבעי, שרק בהיותם בו מתגלית סגולת טבעם, מנעו מהם תיקון עולם.

61. כוזרי א צה, עמי לב.

62. תהי קלב יד.

63. יש מג ג.

64. אורות, זרעונים, עמי קל.

65. כוזרי ב לו.

66. אור ה', הקדמה.

67. אורות, זרעונים, עמי קל.

68. תנחומא לך לך ט, ורמב"ן ברי יב ו.

בגלות ה' מנהיג את עולמו דרך שליטי המלכויות: אשור, מדי יון ואדום. דרך "שרי אומות העולם"⁶⁹ כוחות רוחניים שולטים על שבעים ארצות תבל. נדמה, שבגלות חדלה ההיסטוריה. בגלות הנשמה הישראלית כמו פרוחה לשמיים, בהיות ישראל קבורים בטומאת ארץ העמים ושלטונם. אך מבעד לכל מחשבות אדם ופועלו, במיסתרי ההווה, ממשיך אור ישראל להאיר. תכונת האומה הישראלית היא להיות "כובשת כשהיא נכבשת, מנצחת כשהיא מנוצחת"⁷⁰. בגלות אזרו הגולים כוחות חדשים כדי לשוב לארץ אבותם, ולהודיע בעולם שהנה חזון של אלפי שנים, מגמה של עולם ומלואו, הולך ונבנה בגאולת ישראל השלמה. החוק ההיסטורי התגלה, "בראשית – בשביל ישראל שנקראו ראשית נברא העולם"⁷¹.

ה. גאולת ישראל – האור האלוקי שבהיסטוריה

תנועת התחייה הלאומית, תנועת הגאולה הרוחנית והחומרית, החלה בהתעוררות הגאון מוילנא לעלייה לארץ ישראל, לרשתה ולבנותה, ובעליית תלמידיו – ר' מנחם מנדל משקלוב, ר' ישראל משלוב, ור' הלל ריבלין; המשכה בר' צבי הירש קלישר – תלמיד החת"ס ורעק"א – ר' יהודה אלקלעי, ורבה של גריידיץ, ר' אליהו גוטמכר, שעוררו לציון, פעלו לעלייה וליישוב הארץ.

ההתעוררות המשיכה והסתעפה דרך כל חלקי האומה, כדברי הנביא: "מארבע רוחות באי הרוח"⁷²: הרצל ובן-גוריון, פינסקר ובן-יהודה, טרומפלדור וזיבוטינסקי, הרב ריינס והרב קוק. ובימינו אלה ממש הכוחות עדיין פועמים, וההתעוררות גוברת ומתעצמת, בעלייה הנהדרת של היהודים השבים מברית המועצות ברוח תחייה והתחדשות. רוח התחייה, שפיעמה בראשית בריאת העולם, ונתנה חיים וכוחות להוויה כולה, רוח זו שפיעמה בכל ההיסטוריה, החלה פורצת בכל כוחות האומה בפועל.

גורמים רבים חברו יחדיו למען גאולת ישראל: תנועת ההשכלה, שפתחה אופקים חדשים, קישרה בין תרבויות ועוררה לבבות המונים; אנטישמיות נוראה ופוגרומי רשעים, שהחריבו קהילות יהודיות שלמות; ועוד כהנה וכהנה.

הצטרפו גורמים רבים יחדיו לפעול בשליחות רוח האומה, שקצה בתרדמת גלותה. בראש הגורמים ניצבו מלחמות העולם הראשונה והשנייה, שזעזעו את העולם, שינו סדרי ממלכות ומדינות. על גביהן השואה האימה, שבה הצטרפו המוחות היותר אינטלקטואלים וכלי הרצח היותר רצחניים, וכוונו למטרה אחת: למען ידום קולו של ישראל, למען יוכחד שמו, ולא יישמע עוד.

התייצבו כל הגורמים הללו יחדיו, ועל גביהם ומתוכם צמח עם צעיר זקן, התעורר משנת אלפיים, וכמו עפ"י פקודה מגבוה, ועפ"י טבע פנימי החזק מכל חוק ופקודה, החל פוסע לעבר ארץ חייו, למקום "חיי נשמת אויר ארצו"⁷³, שב לביתו, ועל פי פסק דין אלוקי החל להקים את מדינת ישראל.

69. רמב"ן בר' כח יד.

70. אוה"ק ב, עמי ש.

71. ילקוט שמעוני בראשית ב.

72. יחי' לו ט.

73. ריה"ל, שירי ציון, "ציון הלא תשאלני" (בקנינות לטי' באב).

בדרכו, עוד טרם יקלוט ויבין, כבר נשמעה שירת רוחו. נשמתו רוננה, ורוח אפיו ששה וזימרה, "שיר המעלות, בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים"⁷⁴. הציונות המדינית, לאומית, מעשית ורוחנית, הייתה לזרם בל ייעצר של מסירות הרעיון, התרוממות הרוח והתעניינות הלב, לבניין האומה והארץ.

תקומת התחייה במובן המעשי החלה בשנת הת"ר (1840), עת "קול התור נשמע בארצנו"⁷⁵ בציונות החקלאית, וכעבור שלושים שנה נמשך הרעיון המעשי בהקמת מקוה ישראל ע"י קארל נטר, בעידוד הרבנים קלישר וגוטמכר, לאור התעוררות הצעירים הארץ ישראלים להתקשר בעבודת הקרקע אל ארץ ישראל. וכך כותב הרב גוטמכר: "ואצלי כבר ברור, שאם יקיימו ישראל, שיתחילו לעבוד אדמת הקדש בסך מאה שלושים משפחות, שתהיה התחלת הגאולה"⁷⁶. ואכן, נוסדו יישובים והאדמה עובדה, ובמסירות נפש נוסדו מושבות על אדמת טרשים וביצות: פתח-תקוה, ראשון-לציון, ראש-פינה, זכרון-יעקב ועוד.

תנועות עלייה רבות קמו על רקע עלילות ופרעות בקהילות יהודיות שונות, על רקע של אנטישיות מילולית, אידיאולוגית, ועל רקע שנאת המון מוסת ופעולותיו: "סופות בנגב" בשנת תרמ"א (1881), עלילת דם פרימיטיבית בכפר ההונגרי טיסא-אסלר, גירוש יהודים ממוסקוואה, התקפות אנטישמיות של הצורר הגרמני אדולף שטקר במצעו "הפטיציה האנטישמית" ופרעות בקישינב בשנים תרנ"ג-תרנ"ה (1903-1905). מעל בימת ההיסטוריה התברר, כי "נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם, כי לא אדם הוא להנחם"⁷⁷, כי "אני ה' לא שנית, ואתם בני יעקב לא כליתם"⁷⁸, "ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם להפר בריתי אתם"⁸⁰.

תקופת התחייה שונה מקודמותיה. זוהי תקופת סער וסופה, שבה ההתמודדות בין הטוב והרע הגיעה לסף הכרעה, לחיים ולמוות. הרשעות המפרפרת בגסיסתה מכה בכוח עבר, וכחיה פצועה סכנתה מרובה שבעתיים, ובו בזמן הצדק העולמי קורם עור וגידו בבניין ישראל בארצם.

ההתעוררות לשוב לציון התעוררות הנשמה היא. כל הגורמים מבית ומחוץ בקיעים הם בידי אור הנשמה, לפרוץ ולהבקיע מחשכים. הרב יצחק אלחנן ספקטור, רבה של קובנה, שחי בשנים תקע"ז-תרנ"ו, כותב כך: "נפלא הוא הרעיון הזה לכל מתבונן על השגחת אל מסתתר בחביון עוז המקרים הנוראים, בהשגחה פרטית, באורח פלא... הנה פתאום התקדרו השמיים בעבים, וחשכת ימי הביניים... באה עלינו עוד באופן אכזרי ויותר איום, כי הרוח הרעה של שנאת ישראל הקיפה בזמן קצר את רוב ארצות תבל. הנה, מבין חשכת ערפילי השנאה והגזרות וההצהרות, כמו רוח ממרום עמנו יעטוף, כי התעוררה אהבה וחיבה נפלאה לארצנו הקדושה כמעט בלבבות כל בני עמנו, כישנים כחדשים, להקים מושבות בארצנו הקדושה, לבנות הנהרסות ולנטוע נשמות. מכל קצווי הארץ זמירות שמענו, אגודות אגודות תייסדנה בערים ובגלילות, לאסוף כסף למען הוציא אל הפעל את הרעיון הקדוש הזה, לחזק ידיים רפות, לתת ניר בארצנו הקדושה, ולאמור לערי יהודה תכוננה"⁷⁹.

74. תה' קכו א.

75. שה"ש ב יב.

76. שו"ת נפש חיה, או"ח א.

77. שמו"א טו כט.

78. מלאכי ג ו.

79. קול קורא, ח תשרי תרמ"ב, לר' יצחק אלחנן ספקטור.

הפוגרומים בספרד הניעו את ההמון היהודי לברוח על נפשו לאנגליה ולארצות אירופה. שוויון זכויות הטמיע את הקהילה היהודית בפורטוגל ובמצרים. כל אלו ודומיהם, גם אם עוררו איש פלוני לברוח על נפשו לארץ ישראל, גם עם עוררו אדם בעל מסירות והקרבה לאסוף מיטלטליו ולקבוע אומר לעלות לארץ אבותיו ולהתדבק ברושם השכינה, לא הוציאו את האומה בכללה מתרדמת החידלון האיומה. אף גזירות הגויים ופראותם לא שינו את חידלונה. "ויאמר אלי בן אדם: התחיינה העצמות האלה? ואמר: ה' אלקים, אתה ידעת. ויאמר אלי: הנבא על העצמות האלה, ואמרת אליהם: העצמות היבשות שמעו דבר ה'! כה אמר ה' אלקים לעצמות האלה: הנה אני מביא בכס רוח וחיותם, ונתתי עליכם גידים, והעליתי עליכם בשר, וקרמתי עליכם עור, ונתתי בכס רוח וחיותם, וידעתם כי אני ה'".⁸⁰ כדברי הגאון מוילנא, הרקב שלט בהיותנו בגלות, אפילו בעצמות הגוויה, דהיינו בתלמידי חכמים, המחזיקים את רוח האומה, כעצמות הנותנות משען לגוויה, אפילו בהם הרקב שלט בגלות המרה.⁸¹ והנה, לפתע פתאום התנערה האומה מעפרה, קם הארי מרבצו, ישראל התעורר לחיים. לא רק יחידי סגולה קמו ועלו, כי"א ההמון כולו, כדברי ר' יהושע מקוטנא, בעל שו"ת "ישועות מלכו", מגאוני פולין בשנים תקפ"א-תרנ"ג: "אין ספק... כי הקיבוץ הוא אתחלתא דגאולה. ונא: עוד אקבץ עליו לנקבציו, ועיי עוד ביבמות דף ס"ד, שאין שכינה שורה פחות משתי רבבות מישראל. ובפרט עתה שראינו התשוקה הגדולה הן באנשים פחותי ערך והן בבינוניים, הן בישרים בליבותם, קרוב לודאי שנתנוצץ רוח הגאולה".⁸²

עם ישראל כולו הולך ושב לארצו מכל התפוצות והגלויות. וכן כותב הנצי"ב מוולוז'ין לחובבי ציון בוורשה: "הנגלות לנו, כי אחרי שנתעורר הרעיון בקרב ישראל מקצה העולם ועד קצהו, בכל מקום אשר אנחנו מפוזרים, וקול המון כקול שדי בדברו עיי נביאיו".⁸³ אף שאין להתעלם מן העובדה שגורמים רבים הכשירו את השטח לתנועה הציונית, מ"מ יש לזכור שיש מנהיג למאורעות, והוא מכוונם ומסדרם.

זאת ועוד, פעמים מועטות בלבד סייעו "גורמי חוץ" אלו במישרין לגאולת ישראל בארצו. ברוב הפעמים כוונתם הייתה הפוכה. הנסיונות להכחידו נמשכו גם בעת התחייה והעלייה לארץ. השיטות הבריטיות חסמו את שערי הארץ ואיימו בהטבעה ובהרג או במסירה לקלגסי היטלר ימ"ש, על כל יהודי שיהין לעלות לארצו באופן בלתי חוקי. ויהודים לא שעו לכך, קמו ועלו. למרות סבלם עלו מלאי שמחה ואושר, ובפיהם ברכה למקבלי פניהם: "הבאנו שלום עליכם".

ל"סירות אגוז" נכנסו באלפים, בדרכי עקלתון מושלגות, ולעתים אף ממוקשות, שירכו רגליהם. הכול פעם ונע "אורות מאופל אמר ויהי".⁸⁴

דרך האפילה, דרך שלטונם של אשור, מדי, יוון ואדום, דרך כל ייסורי הגלות, דרך כל המשברים — עם ישראל נגאל. ישנה יד מכוונת, ישנו כוח אלוקי — שהוא האיתן מכל הכרחים, גיבור ומתנשא מכל צופי עתידות והוגי דעות. הרב סולובייצ'יק כותב: "בעצם ליל בלהות מלא זועות: מיידניק, טרבלינקא, בוכנוואלד, בליל של תאי גזים וכבשנים, בליל של הסתר פנים מוחלט, בליל שלטון שטן הספקות והשמד, אשר רצה לסחוב את הרעיה מביתה לכנסייה הנוצרית, בליל חיפושים בלי הרף ובקשת הדוד, בליל זה גופו צף

80. יח' לו א-ה.

81. הגר"א, סוף ביאורו לספדצ'י; וכן מדרש תהלים סח ג.

82. שו"ת ישועות מלכו, יו"ד סו.

83. שיבת ציון חלק ב, עמ' 7.

84. תפילת שחרית של ימים נוראים.

ועלה הדוד, האל המסתתר בשפירי חביון, הופיע פתאום והתחיל לדפוק בפתח אהלה של הרעיה הסחופה והדוויה, שהתהפכה על משכבה, מתוך פרפורים ויסורי גיהנם, עקב ההכאות והדפיקות בפתח הרעיה עטופת האבל נולדה מדינת ישראל⁸⁵.

בבשורת הקמת מדינת ישראל הוכח, שישראל לא שבו לארצם בלית ברירה, כדי להקים להם "מקלט פתוח", אדרבה ואדרבה, זוהי ברירתם מעת היוולדם, ועוד קודם לכן, מזמן "מחשבת קיום שמים וארץ"⁸⁶. לא באוגנדה גם לא בארגנטינה משכנס, ארץ ישראל היא ארץ חייהם, כדברי ריה"ל: "חיי נשמות אור ארצך"⁷³.

העם היהודי ניצב והכריז על שלו. מעבר ריחפו שטנים מאיימים, שבעים מיליון ערבים אמרו אומר לסיים את מלאכת היטלר וקודמיו, וישראל לא חתו ולא יראו. ברגעי קודש נוראיים מלאי הוד והדר בישרו לעולם, כי עם ישראל שב הביתה! באותן דקות של היסטוריה שלמה, הכל צהל ורינן, "מה נאוועל ההרים רגלי מבשר, משמיע שלום, מבשר טוב, משמיע ישועה, אומר לציון מלך אלוקיך. קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו, כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון. פצחו רננו יחדיו חורבות ירושלים, כי נחם ה' עמו, גאל ירושלים, חשף ה' את זרוע קדשו לעיני כל הגוים, וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלוקינו"⁸⁷. בהכרות כל רבני ישראל פה אחד עת הוכרזה המדינה, "דבר רבני ישראל אל עם ה' בציון" – היישוב הישן והיישוב החדש: מאה שערים ומרכז הרב, עץ חיים ושפת אמת – יחדיו התעלו כולם והודו לה' אלוקי ישראל וגואלם:

"נודה לה' על שזיכנו ברוב רחמיו וחסדיו לראות את הניצנים הראשונים של אתחלתא דגאולה עם הקמתה של מדינת ישראל. מאת ה' היתה זאת, להראות לנו כי הגיעה שעת רצון, המחייבת אותנו לבוא לעזרת ה' בגבורים, כדי שארצנו ומדינתנו תיבנה על טהרת הקודש"⁸⁸.

מהצהרת בלפור ורישיון האומות לתת לעם ישראל בית בארצו, דרך הכרת האויים בישראל ובציונות, דרך הכרזת מדינת ישראל, כל אלו: דבר ה' לגאול את עמו. וכן כותב הנצי"ב מוולוז'ין: "לעת כזאת, אחרי אשר אנו רואים מתוך עלילותיו שהעיר את לב הנדיב להפליא לעשות לטובת הישוב, והטה את לב השולטן ושריו להסכים לזה **אותותיו הן הן דבריו, כמו שכתוב: 'שמו בם דברי אותותיו'**"⁸⁹. הבניין הלאומי ההולך ונבנה קומה אחר קומה בניין קודש הוא.

עתה נקראים אנשי אמונה, יראי ה' ואוהבי שמו, להפריח נשמה בלאומיות, ולגלות את תכלית המגמה של גאולתם, כדברי הרב קוק זצ"ל: "אותו הזיק הקדוש, מיסוד הגאולה, מקדושת שמו של משיח קודם שנברא העולם, שהיה טמון באלפי עזקאין, מאז נהרסה ממלכתנו, חרב בית מקדשנו וגלינו מארצנו, החל להתלהב מתחת גלי אפרות הגלות המרה, אשר רבצו עליו מאות בשנים. לאט לאט החל הניצוץ הקדוש הזה להתנער עי"י מכוני הישוב הישן, ובתקופה האחרונה החל להתגבר בחזותו המעשית עי"י התנועה של חיבת ציון שקדמה לציונות. ורוח ה' אשר על עמו ודברו הנאמן לזכור חסדי אבות ולהביא גואל לבני בניהם על המפעל הקדוש הזה בכל חלקיו, החמריים והרוחניים, עד כדי ההתעוררות הנפשית הגדולה ההולכת ומתפשטת בכנסת ישראל, לחלקיה, בעזרתה של התנועה הציונית לזרמיה. מאת ה' היתה זאת, כי מלחמת העולם הביאה את

85. קול דודי דופק.

86. ברי"ר א ד.

87. יש' נב ז-י.

88. כרוז בחירות לבוחרים, בעד חזית דתית לאומית, כ' טבת תשי"ט.

89. שיבת ציון, חלק א, עמ' 17.

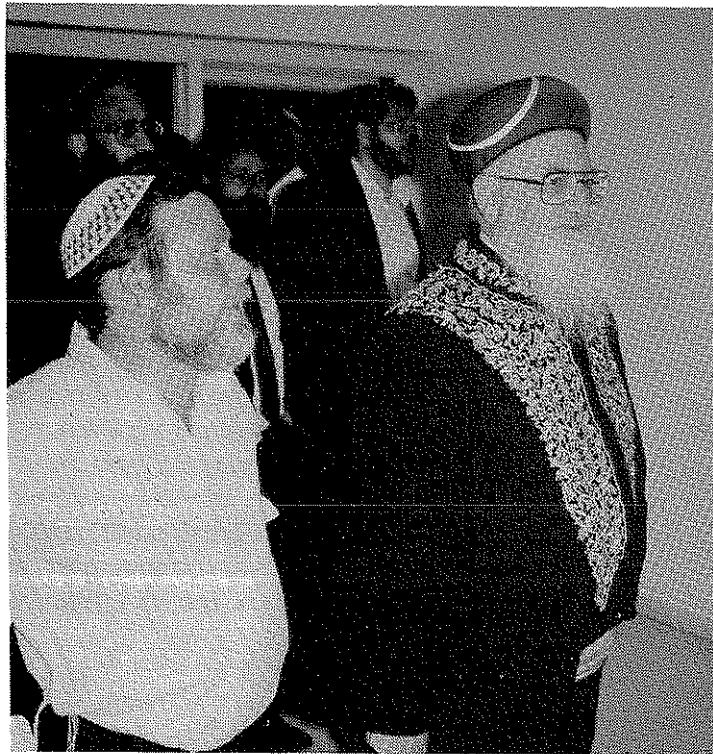
התמורות הגדולות בסדרי הממלכות והמדינות, עד שיצא בכבוש אל הפועל, ונמסר המנדט על ארץ הקודש תחת ממלכתה. הצהרת בלפור קבעה את חותמה הפוליטי של מהלך שיבת בנים לגבולם. והנה, אותות הזמן הגדולים הם עדות על מפלאות תמים דעים, גואל ישראל וקדשו, אשר כרועה עדרו נצרו להקים אותו לו לעם על נחלת אבותיו כימי קדם"⁹⁰.

ומוסיף הרב זצ"ל: "הציונות המעשית, עיונית ופוליטית וכל ענפיה יחד, כמו שיצאו אל הפועל עד היום, יש בהם עניינים נשגבים ונעלים... אבל כל אלה אינם, כ"א הגוף הציוני, ואנו קרואים מיד לזרוק את הנשמה בגוויה המחוטבת הזאת, כדי שתהיה ראויה באמת לשמה".

עם התעוררות תחיית ישראל, הדורשת גאולה וחיים, התחדשות עלייה, בניין ותיקון, המעוררת עתה את אחינו מרוסיה, ושאר ארצות תבל, קרואים מנהיגינו, מפקדינו ושאר עמנו לדרוש את המשך הבניין.

לא באסטרטגיות מילוליות ובהסברות דיפלומטיות, לא בסברות, בהגיונות ובתחוננים, לא בהכרח קיומי ושמירת השיתוף, כ"א ברוח זו, רוח ה' המופיעה, רוח האומה הנגאלת, "הוא אמר ויהי הוא ציוה ויעמד"⁹¹.

90. הרב קוק זצ"ל, החד, אלול תרפ"ט.
91. אגרות הראיה ב, איגרת תקעא, עמ' רח.

מנהל הסמינר מתלווה לראש"צ הרה"ג רבי מרדכי אליהו שליט"א בביקורו בסמינר